

II. helyezett

PÉTERVÁRI ZSOLT

A virtuális nomádkor digitális civilizációja

Értekezés a nyugati tradicionális kultúra

és a globális infokommunikációs forradalom interakciójáról



PÉTERVÁRI ZSOLT (1983) Veszprém

A napjainkban is zajló – azonban immár legalább egy emberöltő óta szakadatlanul érvényesülő – infokommunikációs forradalom a világtörténelem mindeddig példátlan folyamata. Az elsöprő erejű trend mindössze másfél-két évtized alatt felforgatta a társadalmiság minden alrendszerét a gazdaság szerkezettől kezdve a tágn értelemzett kultúráján át egészen a mindennapok világáig bezárólag.

Az elmúlt negyedszázad hazai és nemzetközi tudományos élete ugyan könyvtárnyi szakirodalmat hozott létre az egy időben tucatszám megjelenő korszakalkotó tömegkommunikációs, műszaki, technológiai újítások generálta folyamat tárgykörében; intellektuális hiányérzetünk e témát illetően mégis teljességgel indokolt. Hiszen a kutatói közeg legfeljebb minimális figyelmet szentelt néhány (a jelen értekezés elkészítése során felhasznált) valóban hiánypótló tudományos műtől eltekintve ezen univerzális és globális tendencia kultúranegligáló, netán egyenesen civilizációbomlasztó vetületeinek. Az alábbi írás a latin rítusú keresztény kultúrkör identitásbázisán (a Föld északi féltekéjén) kibontakozó globalizáció keretében az ezredfordulótól megszakítás nélkül zajló éles civilizációs fordulatról értekezik vállaltan hagyományelvű szemszögből.

1. FORRADALOM ÉS HAGYOMÁNY

Minden – jellegéből adódóan szervesen – forradalmi hullám kizárólag önnön organikus ellentettje fényében értelmezendő: vagyis csak akkor tekinthető egy társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai trend vagy cselekménysorozat tényleges forradalomnak, ha a korábbi földrajzi és ágazati területének általános létviszonyait újító felhajtóerejéből fakadóan záros időszakon belül képes átfogóan meghaladni. Vagyis egy forradalom velejét nem a felfordulás totális vagy részleges jellege, illetőleg a rend tartós, netán átmeneti hiánya adja, hanem a lezajlását követően kibontakozó újdonsült állapotok milyensége. Utóbbi jellegzetesség viszont nem feltétlenül azonos a létminőséggel, hiszen könnyen lehet: a legnemesebb indíttatású, szellemi megalapozottságú, évtizedes előzményekkel rendelkező fordulat váratlanul mégis káoszba sülyed. A korszakváltás – jelentkezzen eredetileg bármely szegletén a társadalmiságnak – mindig domináns tendencia, amely teljességgel új viszonyokat alkotva alapjaiban átformálja (minőségi szempontból nem feltétlenül meghaladva) önnön területének minden intézményét, működési mechanizmusát, törvényszerűségét.

A káosz, a rombolás, az értékválság ugyan hosszabb-rövidebb ideig természetszerű velejárója mind-egyik forradalmi hullámnak, de teljes egészében korántsem azonosítható annak lényegével. A forradalom sohasem lehet természetes (hiszen radikális eszközrendszerrel villámgyorsan valósítja meg programját a korábbi hegemon struktúrák rovására), azonban elsődleges utóhatásait tekintve gyakorta van módja (éppen kezdeményező elitjeinek moderálótévékenysége folytán) építő jellegűvé válni. Ami a kortársak szemében pusztá felfordulásnak tűnhetett, az történeti távolból nézvést sokszor az avított felépítmények határozott megszüntetését követő látványos építkezésnek, azaz „teremtő rombolásnak” tetszik.

A forradalom mindenkor az addig kanonizált hagyománytartalom ellenében lép fel, és amennyiben sikerre jut, a korábbi tradíció legalább ideig-óráig törvényszerűen defenzívába szorul, netán egyenesen felszámolódik. A forradalom erejét sohasem lezajlási körülményei jelzik: a politikai programmal fellépő, a kormányformát és az eliteket egyaránt elsöprő véres konfliktussorozat nem feltétlenül jár együtt radikálisabb változtatáspotenciállal, mint egy látszólag vértelen, mégis felforgató hatású iparszerkezeti vál-

tozást hullám. Gondoljunk például a vértengerben születő, de győzelmét követően alig több mint egy emberöltő múlva monarchikus restaurációban feloldódó nagy francia forradalom, valamint a polgárosodást formailag békésen végrehajtó, de a földjüktől megfosztott szabad parasztokat életmódjuk feladására és több évszázadnyi munkásnyomor elviselésére kényszerítő brit ipari forradalom ellentétpárjára.

A fenti fogalmi és történelmi kitérő szerveesebben illeszkedik értekezésünk tárgyához, mintsem gondolhatnánk, hiszen világossá teszi: a napjaink gyors és radikális változássorozatát eredményező infokommunikációs trend valóban minden szempontból forradalomnak tekinthető, és – habár vértelenül zajlik – „programja” cseppet sem harmonikusabb jellegű, mintha a változássorozat észak-amerikai és nyugat-európai kormányformák sorát megdöntendő lépett volna a világtörténelem színpadára.

Az infokommunikációs megatrend a brit ipari forradalomhoz hasonlóan egy technológiai innovációs hullám folyamánként újtárra induló, társadalmi, gazdasági, kulturális vetületekkel egyaránt rendelkező komplex változáshullám, amely tényből az is következik, hogy meghatározó alapvonásaként egyidejűleg technológiavezérelt és hagyományellenes. Éppúgy, miként a brit ipari forradalom erőforrása a szén volt, és technológiája a gőzgép, az infokommunikációs forradalom esetében mindezen hátteret az internet és a digitális mobilkészülékpark (leginkább az okostelefon) szolgáltatja.

Vajon mi különbözteti meg napjaink civilizációs jelentőségű forradalmát a modernizáció kezdete óta eltelt évszázadok műszaki, gazdasági, társadalmi vonatkozású, gyakorta jelentkező korszakváltásaitól? A többnyire egyetlen fajsúlyos találmány megjelenése és változó intenzitású (akár több emberöltőnyi) elterjedése generálta komplex hatáscsoport nyomán lezajló bármely kommunikációs korszakváltás hatóköre időnként különösképp széles körű volt ugyan (lásd az ipari forradalom bérmunkástömegekre gyakorolt következményeit), azonban egyetlen ilyen jellegű trend szocializációs hatókörének érvényesülése sem járt együtt kultúraváltással az érintett népesség vonatkozásában.

Az időről időre jelentkező trendszerű változáshullámok nyomást gyakoroltak ugyan a korábbi évszázad kanonizált életformájára, eszményére, ideológiájára éppúgy, mint a meghaladni szándékozott korszak társadalmi, uralmi, gazdasági szerkezetére, de sohasem rejtettek magukban még sporadikus formában sem teljességgel új kulturális képletet. Korábbi példánknál maradva: a gőzgép megjelenése és elterjedése ugyan forradalmasította az ipari hatékonyságot, növelte a bérmunkás munkaerő és az ipari nyersanyagok iránti igényt, ezáltal hozzájárulva a tradicionális vidéki földműves életterek milliójének szűküléséhez és a kistermelői agrárgazdasági modell felszámolásához. Azonban a jelenség a társadalom korábbi kulturális hagyományát és tradicionális értékstruktúráját nem számolta fel.

A nyers textilipari nagyvállalkozói érdekek mentén az addigi szabad földek bekerítése révén kialakított brit uradalmi nagybirtokrendszer dominanciája ugyan elűzte földjéről a korábbi szabad parasztságot, felszámolva annak faluközösségeit, valamint betagozva korábban közösségi használatú legelőit, viszont nem fosztotta meg a városokba áramló sokaságot korábbi identitásától, anyanyelvétől, kulturális mintáitól. Ráadásul az ipari termelés forradalmasítása a mindennapi életviszonyokra gyakorolt hatását sem egyetlen emberöltő leforgása alatt fejtette ki, hanem csak Angliában legalább másfél évszázad során, míg ezt követően a kontinentális Európában is még legalább ekkora időintervallumon belül érvényesült a kezdeti trend többfázisú utóhatása.

A szabad földművesből alárendelt bérmunkássá süllyedt, egzisztenciájában alapvetően megrendült alkalmazotti réteg ugyan történelmi mértékkel mérve villámgyorsan vált vagyonosból vagyontalanná, földművesből iparossá, vidékiből városivá, vallásosból ateistává, de változatlanul megmaradt nemzeti kultúrája, saját anyanyelve és családirag rögzült normarendszere keretei között. Az újonnan létrejött réteg önnön kommunikációs eszközeit, kapcsolatteremtési módozatait, ismeretségi körének fenntartási képességét nem adta fel és nem cserélte le életmódváltozása során. Amennyiben tényszerűként fogadjuk el e fenti meglátásokat, szinte már adja is magát az alapkérdés: vajon a technológiai fejlődés más irányú (kifejezetten a kommunikációhoz kapcsolódó) szakaszaiban sem járt együtt a nóvum jellegű távközlési, tömegtájékoztatási, hírközlési eszközök megjelenése és széles körű alkalmazása civilizációs horderejű változásokkal?

2. A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS TREND VISZONYA AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓS FORRADALOMHOZ

A kommunikációs korszakhatárokat mindig valamilyen meghatározó felfedezés jelöli ki az ősközöségtől kezdődően. E sorba illeszkedik a szofisztikált beszédrendszer 5000 évvel ezelőtti megjelenése

se, az írás kialakulása, a különféle fejlettségi szintet tükröző írásmódok elterjedése (pl. rovásírás, képirás, latin ábécé stb.), az íráshordozók módosulása (pl. kőtábla, papirusz, agyagtábla, pergamen, papír stb.), a könyvnyomtatás feltalálása. Az iménti időszak több évezrede során minden kulturális és műszaki újítás (a beszédet leszámítva) egy populáció szűk kisebbségét érintette mindösszesen: az innovációs eredményekhez hozzáférő beavatottak körét.

A kulturális tőke hordozói hagyományosan a papság képviselői voltak az ókori társadalmaktól kezdődően a kereszténység elterjedéséig bezárólag, ami azzal járt, hogy e csoport élesen elkülönülten élt a többségi társadalomtól (pl. egyiptomi papság, középkori szerzetesség), és saját nyelvet beszélt (lásd a latin mint holt nyelv szerepét a középkori tudományos és kulturális életben). Emellett a papi „kaszt” nem is volt érdekelt a számára befolyást és legitimitást biztosító tudástőke széles körű terjesztésében. Utóbbi összefüggés érvényes volt az e tudatosan szűkös kapacitású intellektuális közeg szellemi teljesítőképességéből eredő technikai újítások számára és hatókörére is.

A könyvnyomtatás – az évszázadokkal korábbi kínai feltalálása ellenére – valódi társadalmi, kulturális és gazdasági igény hiányában nem tudott megjelenni Európában, mert a Nyugat-római Birodalom összeomlását követő évezredben minden tudományos és irodalmi tevékenység latin nyelven zajlott (a trubadúrlíra és a villoni vágánsköltészet egy részét leszámítva), viszont a latin nyelv ismerete, valamint az annak révén hozzáférhető művészeti, tudományos, igazgatási javak szinte kizárólag a klerikusokra korlátozódtak. A papír és a könyvnyomtatás feltalálása ugyan szükséges, de nem elégséges előfeltétele volt a könyvnyomtatás elterjedésének, hiszen a fogyasztói igény megjelenéséhez elengedhetetlenül szükségeltetett a kart karba öltve járó társadalomformáló folyamatok megindulása; ide sorolandó a katolicizmus vallási hegemóniáját megtörő reformáció, a nemzeti nyelven gyakorolt szépirodalom, a gazdaságilag megerősödő és képzett városi nagypolgárság gyarapodása, valamint az egyháztól független világias kultúraművelés és tudománygyakorlás terjedése. Értekezésünk szempontjából központi jelentőségű, hogy innentől kezdve kerül széles társadalmi bázisra a korábban szerzetesrendi izolációjú műszaki kutatás is.

Hogy miért olyan jelentős a könyvnyomtatás – mint műszaki innováció – megjelenése és az általa generált tendenciák kibontakozása értekezésünk tárgyköre szempontjából? Abból kifolyólag megkerülhetetlen mindez, mert ez az eljárás teremtette meg az anyanyelvi tudásáramlás széles körű lehetőségét, a kultúraterjedés új dimenziójának kifejlődését, így hatását tekintve az első valódi kommunikációs korszakváltásnak tekinthetjük (szemben a korábbi felfedezésekkel, amelyek legfeljebb az elit réteggommunikációját forradalmasító korszakos találmányok lehettek). A korszakváltás veleje abban ragadható meg, hogy a polgárság otthonában is felhalmozhatóvá váló, relatíve olcsón hozzáférhető, anyanyelven megismerhető könyvek (mint kulturális javak) a főnemesi és papi réteg tudásmonopóliumát szinte egy csapásra szüntették meg Európa-szerte.

Ezt követően a leginkább polgáriasult, a piacgazdasági fejlődésben élen járó országokban (pl. Anglia, Németalföld, Észak-Itália) megjelennek, és nyomukban a kontinens német és latin nyelvterületein gyorsan elterjednek a nyomtatott sajtótermékek (eleinte a periodikák, majd pedig a napilapok is) a 16. (!) századtól kezdődően. A könyvnyomtatás és az annak háttérében álló társadalmi változások együttese megteremtette a tömegkommunikáció intézményi alapjait. Mindez olyan határpont a kommunikáció történetében, amely nélkül (a középosztályi fogyasztói igények és a társadalmi közeg adaptációs képességének hiányában) elképzelhetetlen volna az ezt követő elektronikus távközlési innovációk sorának megjelenése. Az elmúlt bő másfél évszázadban hatványozottan jelentkező fontosabb horderejű újítások vitathatatlanul átformálták a Föld népességének világméretű képét; ezek – a teljesség igénye nélkül – a következők: dagerrótipia, távíró, telefon, telefonközpont, fényképezőgép, mozgóképfilm, rádió, televízió, telefax, műhold. A tömegkommunikációs korszakok számbavétele alapján első látásra akár még az is vélhető volna, hogy – tekintettel a folyamatot csaknem fél évezrede megszakítás nélkül generáló műszaki találmányokra – mindezek direkt kultúraváltást okoztak önmaguk hatókörükben. Azonban egészen a – második világháborút követően több hullámban kibontakozó – számítástechnikai korszakváltásig az elektronikus eszközök „mindössze” földrajzi hatókörük kiterjedtségében és a befogadói érzékszervekre gyakorolt hatásukat tekintve tudtak tökéletesedni. A kommunikáció mindenkori domináns csatornája (habár javuló színvonalon, de) változatlanul egyirányú maradt az egyidejű visszacsatolás lehetősége nélkül (vagy annak erőteljes korlátozásával).

Mindennek révén a 20. század második felében, utolsó harmadában a tudatipar ugyan képes volt egyre szervezettebb, illetve összehangoltabb formában közvetíteni az angolszász tömegmédia-

centrumok felől a globalizáció ideológiáját (gondoljunk csak a beatnemzedék életérzésének vagy a hippi ellenkultúra termékeinek szélesebb terjedésére az ötvenes évek derekától a hetvenes évek közepéig), ami hatókörét tekintve az azt megelőző kommunikációs korszakok fényében valóban nóvum jellegűnek számíthatott. Azonban a globális műholdas tévécsatornák kommunikációs dominanciájáig bezárólag az északi félteke médiarendszere kultúraváltást vagy tudatformálást legfeljebb szubkulturális jelleggel volt csak képes generálni, mert technikailag éppúgy nem volt megoldott a médiafogyasztók egymással való összekapcsolása, mint a közlő és a befogadó(k) egyidejű kommunikációs interakciója. (Utóbbi kitétel alól egyedül a nyolcvanas évektől népszerűvé váló „betelefonálós” rádiós és televíziós műsorok képeznek kivételt, de azok is korlátozott formában, hiszen a műsoridő hossza és a szerkesztői előszűrések rendszere erősen korlátozta az interaktivitás érvényesülését.)

A meghatározott szubkulturák számára készülő globális televíziós tartalmak (gondoljunk csak a nyolcvanas évektől világszerte közkedvelt zene-, sport- és hírcsatornák szórakoztatóipari jelentőségére) ugyan számottevő identitásformáló potenciál meglétéről tettek tanúbizonyságot főként a fiatalabb fogyasztói korosztályok esetében (pl. MTV-generáció), de általános erejű kultúraváltásra, hagyománynegligálásra, civilizációbontásra nem futotta hatóerejükből. Azonban ezt követően kommunikációtörténeti időrendben hamarosan el is jutunk a műholdas tévécsatornák világát váratlanul felváltó internet alapú tömegkommunikáció megjelenéséig az ezredfordulótól kezdődően. Az eleinte fokozatosan, majd egy évtizeddel ezelőtt villámgyorsan terjedő újmédia-csatornák és műszaki eszközparkjuk hálózata a korábbi kommunikációs korszakváltásokhoz képest soha nem látott horderejű, egyúttal civilizációs jelentőségű változássorozatot generált az északi féltekén.

3. MIBEN MÁS A 21. SZÁZAD DIGITÁLIS ÚJCIVILIZÁCIÓJA?

A korábbi fejezetek során röviden megismert kommunikációs korszakváltások műszaki megalapozottsága valóban rokonítja napjaink infokommunikációs forradalmát az elmúlt félezer év tömegkommunikációs szakaszaival, azonban legfeljebb annak technológiatörténeti gyökérzetét képezheti egy generális különbség okán: a nyomtatott sajtó tömegtájékoztatása és az elektronikus média tudatipara habár valós és egyre szélesedő befolyáspotenciállal bírt a kortárs társadalmak mindegyike vonatkozásában, azonban e távközlési szuperstruktúra sohasem vált képessé (eleve kódolt technológiai korlátai okán) előidézni a tradicionális értékek, a történeti-családi szocializációs minták hagyománytartalmának negligálását.

Meghatározásunk szerint az internetalapú kommunikáció nem pusztán egy új távközlési korszakváltást jelentett az elektronikus eszközök tökéletesedésének sorában, hanem a hálózati kommunikáció lehetősége és az annak nyomában fellépő globális fogyasztói igények generálta műszaki fejlődés a mobil hordozóeszközök elterjedése útján tudatlanul egy új civilizáció alapjait fektette le. Ez teszi valóban forradalomná napjaink ez irányú folyamatait. Az internet megjelenése önmagában még csak egy újabb korszakhatárt jelölt volna a tömegkommunikáció fejlődésének több évszázados sorában. Azonban az eleinte kizárólag a hadászatban és a tudományos életben alkalmazott, majd később a fogyasztók széles tömegei számára is hozzáférhetővé váló világháló elterjedését követően egy-másfél évtizeddel megjelenő mobil hordozóeszközök robbanásszerű fogyasztói divathulláma alapozta meg a 21. századi civilizációs trend kezdetét.

E kultúrtörténeti változássorozat kizárólag a kereszténység germánok általi felvételével vagy a reformáció érvényesülésével állítható párhuzamba. Utóbbi vallási, kulturális, gazdasági eseménysorozat technikatörténeti aspektusai a könyvnyomtatás megjelenését követő trend tömeghatásával és újszerűségével rokonítják a bárhonnán, bármikor, bármely (szórakozási, kapcsolatteremtési, vásárlási, tájékoztató, informálódási) céllal elérhető és alkalmazható interaktív, multifunkcionális, hálózatos kommunikációs platformok megjelenésének és elterjedésének folyamatát.

A technológiai újítás nyilvánvalóan hatványozottan meghaladja a korábbi korszakok műszaki nóvumainak alkalmazhatóságát. Hiszen a multifunkcionalitás kumulált módon teszi hasznossá a hordozóeszközt az annak keretein belül ötvöződő filmrögzítő, videolejátszó, fotókészítő, üzenetíró és -fogadó, hírportálböngésző, beszédfelvevő, ügyintézési, banki tranzakció-lebonyolító, online vásárlási alkalmazások együttese révén. A munka és a szabad idő, az alkotótevékenység és a vásárlás, a tájéko-

zódás és a szórakozás, a társas érintkezés és a kapcsolatépítés időszakai, illetve terei teljességgel összemosódnak e virtuális dimenzióban, ami civilizációs mértékű változást sejtet. A „blogoszféra”, a közösségi médiaarzenál és a videomegosztó alkalmazások (pl. YouTube, Facebook, Foursquare, Twitter), az elektronikus üzenőfelületek (chat, sms, email), valamint a képet is továbbító telefonfunkció ötvözése a táblagép, majd a nem sokkal később elterjedő okostelefon keretei között megteremtette a helyhez egyáltalán nem kötött, egyidejű és többcsatornás tömegkommunikáció lehetőségét a glóbusz egészén. Ráadásul mindezt közvetítő közeg (újságírói munkaközösség, televíziós tartalomszolgáltató, távirati irodai szerkesztőség) moderáló produktumának igénybevétele nélkül. Az egy eszközön keresztül egyidejűleg elérhető tucatnyi alkalmazás szinergiái különös intenzitású dinamikával képesek megteremteni a külön-külön is korszakalkotó kommunikációs novumok összegződése folytán egyedülálló – civilizációs erejű változások előhírnökeként értelmezhető – változástömeget.

Mindegyik új civilizáció megalapítása és berendezkedése egy korábban domináns kultúrkör felszámolásával vette kezdetét. A gyökereit tekintve a kereszténység szolidaritás-tanításán alapuló nyugati kultúrkörben az internet váratlan iramú elterjedésével egy csapásra általánossá vált a virtuális közösségszervezés és a – csak annak keretében értelmezhető – digitális humánum korszaka. Mindkét fogalom etimológiailag valójában éppúgy fosztóképzős szó szerkezetként funkcionál, mint a példának okáért anno gyakorta használt „népi demokrácia” kifejezése is volt évtizedeken keresztül. E „torzszülött szavak” mindegyike legfeljebb sporadikus formában tartalmazhatja az eredeti kifejezés tényleges jelentéstartalmát, sőt, sokszor kifejezetten ellentétben áll azzal.

A 21. század hangzatos és közkedvelt futurisztikus szólamává váló e-demokrácia is éppúgy e fogalmak sorába illeszkedik. Hiszen a népuralom a többség hatalomgyakorlását jelenti, de nem az – interneten egyébiránt rendkívül aktív – hangos és sokszor mesterségesen szervezett kisebbség véleménydominanciájával azonos. Az értékpluralitását egyre inkább elvesztő „fősodratú” internet kiüresít hagyományos tömegkommunikációs intézményeket, és helyükre pótlékként virtuális közvetítő csatornákat állít, amely tendencia szelektálja a szakszerűséget, devalválja a tudást, csökkenti a diskurzusterek színvonalát. A hagyományos újságírói műfajok szerkesztett és színvonalukat tekintve előzetesen megszürt tartalmainak helyét egyre inkább átveszik az ötletszerű és agresszív kommentek és a közösségi média bejegyzései, amelyek gyakorta nagyobb hatást generálnak, mint az azokat eredetileg kiváltó intellektuális tartalmak. Nézzük meg az alábbiakban mindezen folyamatot a magyarországi példán keresztül!

Három évvel korábban átfogó kutatás készült hazánkban a világháló használatáról (a Kutatópont keretei között). Ezen esztendőre (2014-re) terjedt el hazánkban az okostelefon. A hordozóeszköz innovatív jellege meghatározza a hordozott tartalmat és annak formáját is: az internet folyamatos elérése, a közösségi médiához való állandó kapcsolódási lehetőség, a digitális fényképezés és képküldés széles körű rendelkezésre állása valóban forradalmasította a hazai tömegkommunikációt. A vizuális tartalmak és a tömörített üzenetek előtérbe kerültek a szerkesztett tartalmakhoz képest hazánkban (csakúgy, mint a glóbusz egészén).

2014 decemberére már több háztartásban volt okostelefon Magyarországon, mint amennyiben nem volt, vagyis a globális tendenciák pár év alatt leképeződtek a térségi államokhoz hasonlóan háztartáinkon belül is. Emiatt tekinthető 2014 a digitális kommunikáció szempontjából a fordulat évének (legalábbis a magyarság esetében). Ráadásul a magyar felnőtt lakosság 2/3-a akkorra már rendelkezett legalább egy internet-hozzáféréssel otthonában, de az okostelefonokon túlmenően a táblagépek 12%-os és az okostelevisiók 5%-os elterjedtsége okán sok esetben több hozzáférés megléte is realitássá vált a városi értelmiségi háztartásokban. Ekkor már minden második magyar felnőtt napi szintű internetezőnek számított, és a 18 év feletti népesség 2/3-a legalább néhány naponkénti rendszerességgel használta a világhálót. Természetesen a fejlettebb nyugati és középső megyékben 5-6%-kal magasabb az internetezők aránya a korabeli felmérések tanúsága szerint. Emellett nyilvánvaló a végzettségi szinteknek megfelelő megoszlás is: a középfokú végzettségűek 75%-a internetezett, míg az alapfokú végzettségű közegnek csak az 52%-a.

A 18–29 éves korosztály 90%-a használt internetet rendszeresen akkoriban. Sőt, már az 50–59 éves korcsoportnak is az 55%-a volt internetfogyasztó, míg a 60 év feletieknek a 34%-a tartozott e kategóriába. A teljes internetfelhasználó népességre vetítve az átlagos világháló-igénybevevő napi 1,5 órát használta az internetet hétköznap, míg 45 percet a hétvégi napokon. A felnőtt felhasználók 54%-a online hírportálok rendszeres fogyasztójaként definiálta önmagát, míg e közeg 36%-a

interneten elérhető videotartalmakat is fogyasztott, 32%-a pedig internetes fórumoknak is rendszeres résztvevője volt. Az életvitelszerűen internetezők 29%-a blogolt, 27%-a rendszeresen töltött le zenei tartalmakat, 11%-a interneten keresztül hallgatott rádiót, 8%-a pedig az interneten keresztül nézett televíziós tartalmakat. A 18–29 évesek esetében hétköznapokon egy teljes munkaidőnek megfelelő időszakot töltöttek digitális médiafogyasztással (7,1 órát), ami hétvégén a kétharmadára zuhant vissza (4,8 órára). Ilyen átfogó mérvű kutatás – a „netpolgárok” felhasználói szokásait illetően – azóta se készült hazánkban.

A fentiekből is pontosan kitűnik, hogy az elmúlt évek infokommunikációs forradalma alapvetően a digitális eszközök fejlődése, olcsóvá válása, hozzáférhetővé tétele okán egy átfogó szocializációs hatásmechanizmust is kiváltott, amely össze sem hasonlítható bármely korábbi tömegkommunikációs eszköz, illetve csatorna szocializációs mintaközvetítési hatókörével. Nyilvánvalóan az otthoni zenelejátszás terjedése, a rádiócsatornák megjelenése, az egyes korszakok életérzését visszatüköröző mozifilmek korosztályokat megigéző világa vagy a műholdas tévécsatornák hozzáférhetőségének általánossá válása is kifejtett szocializációs változásokat. Viszont soha ilyen gyors iramú és nagy hatókörű, mindössze néhány esztendő lefolyása alatt dominánssá váló tömegszocializációs modell nem érvényesült még a világon. Amire a könyvnyomtatásnak évszázadokra vagy a televíziózásnak (hogy a folyamat két végpontját jelöljük meg) egy emberöltőre volt szüksége, az a több interaktív kommunikációs platformot egyesítő digitális telefonoknak pár év leforgása alatt sikerült. Mindössze az arányok érzékeltetése végett célszerű leszögezni: a rádióknak negyven, a televízióknak tizenöt, a MySpace-nek mindössze négy év kellett ahhoz, hogy elérje az ötvenmillió felhasználót. A YouTube viszont három év alatt elérte a napi százmillió látogatót. A piacvezető keresőprogramok pedig együttesen immár havi kétszázmilliárd keresést regisztrálnak.

Vajon csak a változássorozat gyors lefolyása jelent különbséget a korábbi tömegkommunikációs eszközök kiváltotta korszakhatárokhoz képest, vagy a korábbiaktól való eltérés még ennél is lényegibb? A legfontosabb különbséget nem a gyorsaság adja (habár nyilván az sem lehet mellékes), hanem a változás minőségi jellege, amely a korábbi korszakokkal ellentétben új civilizációt is képessé vált teremteni az addigi kulturális bázis egyidejű felszámolásával párhuzamosan.

Mindegyik társadalom alapja a kommunikáció, hiszen az ember alkotta és működtette közösségek és intézmények a közlés képességén alapultak mindenkori fennállásuk során, és alapszanak mind a mai napig. A közlés képességének hirtelen tömegessé válása, illetve a dominánssá váló közlési forma újszerűsége korábban ugyan formált már át akár alapvonásai tekintetében is közösségeket, de sohasem számolta fel korábbi korszakok értékhierarchiáját, miként nem is negligálta a múltból eredő kulturális-tudományos hagyomány felhalmozta tudástömeget. Nem is tehetta meg, hiszen az évezredek generációi révén bővülő és áthagyományozódó információtömeg adta a mindenkori társadalomvezérlő működési elvet, szokásjogot, normarendszert. A minőségi változás e vonatkozásban az internet globális elterjedésével veszi kezdetét.

Az internettel együtt járó információrobbanás megkerülhetetlen a változások iramának és más dimenzióba tartozásának érzékeltetésekor: a másfél milliárd internetvégpont egy minden évben megduplázódó (!) mennyiségű információtömeghez fér hozzá. Az internetes keresőprogramok húszmillió tárhelyből gyűjtenek és tárolnak adathalmazokat. Az információs társadalom ennek folytán minden egyén életére direkt hatást gyakorol: egy 18. századi polgár egész élete során találkozott annyi információval, mint amennyi egy online hírportál felületen egyidejűleg rajta van. Az emberi beszéd folyamatos fejlődési trendje mára 3000 élő nyelvet teremtett a Földön, de ezek alapszóincse mindössze néhány száz szó. Vagyis a beszéd- és szövegcentrikus kommunikációt könyvszerűen felválthatja az új média vizuáliskultúra-fókuszú törvényszerűsége.

Kant szerint „a kommunikáció története a tér és az idő legyőzésének története”. E méltán híres gondolatsor felidézése után a lehető legnagyobb természetességgel adja magát a kérdés: az egyidejűsége, az interaktivitáson alapuló internet – évszázados tömegkommunikációs vívmányok sorának „végpontjaként” – valóban legyőzte a teret és az időt? Formálisan érvényesítette ugyan dominanciáját e feszes keretek felett a digitális innovációs megatrend keretében, de a napjainkban bárhol, bármikor és bárkivel, tértől és időtől függetlenül egyidejűségében folytatható interaktív kommunikáció mindössze formálisan definiálható a fentebb idézett kanti fejlődési irány végpontjaként. Hiszen az internet csak a digitalizált adattartalmakat teheti hozzáférhetővé, ráadásul azokat is rendkívül korlátozott eredményességgel a keresőprogramokba kódolt információs zaj (azaz a felesleges



DÓCZI VIRÁG, Árnyak, 2011

és strukturálatlan információ-tömeg jelensége) okán. Minden jel arra mutat: az infokommunikációs forradalom vívmányai legyőzik a jelen korlátait, de elveszítik a múltat.

4. KORSZAKVÁLTÁSOK KORA

Az információs forradalom nemes egyszerűséggel egyaránt „leváltja” a múlt minden rétegét. A történelem ugyan sok „a múltat végleg eltörölni” szándékozó mozgalmat ismer, de egyik sem vált képpé tartósan meghaladni önnön civilizációját, előbb-utóbb még a legmeghatározóbb újításokat generáló radikális változássorozat is humanizálódott, mérséklődött, valamint pár évtizedes kitérőt követően visszatértette az általa korábban felelőtlenül felforgatott térséget, közösséget, ágazatot hagyományos működési irama „medrébe”.

A kommunikációs forradalom viszont valóban minden ízében meghaladja a nyugati civilizációs hagyományt, mert trendje érdektelenné nyilvánít minden magunk mögött hagyott korszakból származó, az előbbieket felől a ma társadalmára hagyományozott ismeretet, tapasztalatot, normát. Ennek folytán kiürülnek a társas érintkezés hagyományos színterei; a társadalom virtuális szubkultúrák atomjaira hullik szét, a nyomtatott sajtótermékek, folyóiratok, könyvek a középgeneráció alatti korosztályoknál teljességgel feledésbe merülnek. A nyelvek elszürkülnek és tömörülnek, az önkifejezési módok versenye terén a vizuális csatornák nyílt dominanciája érvényesül. Az emberek eszközeik révén ugyan nagyságrendileg több információval rendelkeznek, mint bármikor a történelem folyamán, de ezen – egyébként is megkérdőjelezhető hasznosságú – adattömeg minősége, ellenőrzöttsége, strukturáltsága többnyire kritikus szintet mutat.

A korábbi történelmi korok filozófiai, történelmi, művészeti ismeretállománya a nyomtatott tartalmakkal együtt a múlt szemétdombjára kerül még akkor is, ha netán digitalizált formában az elvi hozzáférhetőségük biztosítva volna, mert nem keres rájuk az internetes fogyasztó. A közösségi lét visszaszorul a virtuális térbe, a korábbi munkatársi, lakóhelyi, vallási, kulturális közösségek felbomlanak. A fizikai tér vákuumát felemás módon az online közösségszervezési csatornák töltik ki. Viszont napjaink e virtuális közösségei nem funkcionálnak önszerveződési, önszegélyezési, önvédelmi társas hálózatokként. Funkciójuk mindössze a megnövekedett szabad idő eltöltésére korlátozódik a tagság számára legfeljebb laza kötődést igénylő média-szolgáltatáscsomag keretében. A korszakváltások hullámai révén előálló innovatív eszközök, alkalmazások, csatornák egymásra torlódása (pl. internet, okoseszközök, online multimédia platformok, keresőprogramok stb.) információs zajt termel. A fogyasztó kellő tapasztalat és ismeret hiányában képtelen megszűrni az adattartalmakat tényszerűségük és minőségük szerint. Megszületnek a féligazságokat, csúsztatásokat, valótlanosságokat (is) tartalmazó „alternatív tények” (lásd a legutóbbi amerikai elnökválasztási kampány domináns újmédia-modelljét). A vélemény és a tényűjságírás határainak elmosódásával, valamint a szerkesztett tartalmak és a magánvélemények közötti különbség negligálásával megszűnik a minőségelv. A szépirodalom, az újságírás, a filmművészet egyes produktumai ugyan ideig-óráig még érdekesebbek lehetnek széles fogyasztói tömegek számára, akár vezethetik is átmenetileg a „letöltési listákat”, viszont soha nem érhetik el többé a korábbi – történelmi korszakokon átívelő – társadalmi, sőt egyes kulturális produktumok esetében egyenesen civilizációs horderejű tekintélyüket. Mégpedig azért nem, mert eddigi autoritásuk éppen egyediségük folytán és színvonaluk révén állt elő, míg a minőségelvet felszámoló „tömeg-demokratikus” újmédia alapjaiban törli el mindazt, amiből ezen alkotások tekintélyének bázisa fakadt.

Természetesen már jóval napjaink előtt is létezett a Nyugaton évszázados múltra visszatekintő bulvármédia, működött a lapok elengedhetetlen társasági rovatának pletykairódalma is. Azonban e médiaszegmentumok a kommunikációs hierarchia – olykor fajsúlyosabb, olykor társadalmilag megvetett – kiegészítő jelenségeiként, időnként kifejezetten üde, olykor egyenesen szégyellt „színfoltjaiként” a tömegtájékoztató margóján elhelyezkedő, periférikus produktumok voltak. Emellett a bulvártartalmak mindig szerkesztett és moderált formában kerültek közönségük elé. A bulvár beszédtema lehetett a tömegközlekedési eszközön, az utcán és a munkahelyen egyaránt, így hozzájárult bizonyos társadalmi közegeken belül a szomszédsági, szakmai, családi kapcsolatok néhol ugyan felszínes, de létező kötelékeinek ápolásához, azaz valós populáris-kultúráképzési funkciója volt. Ez az összefüggés még akkor is megállja a helyét, ha tudjuk: a bulvár időszakosan rombolta

a közerkölcsöt, amely trend főként az elmúlt évtizedek globálisan egyre süllyedő, minden normát áthágó bulvárszínvonalára volt igaz.

Az újmédiá viszont a fentiekkel ellentétben több párhuzamos technológiai korszakváltás csomópontjaként nem pusztán gyengíti, rombolja vagy felszínessé teszi korábbi normarendszerünket, kultúránkat, hanem egyenesen nyílt civilizációváltást idéz elő. Felszámolja a társas érintkezés tradicionális szabályait és kultikus fórumait, eseményeit, színtereit (bizonyos életkor alatt egyként érdektelenné, sőt már-már feleslegessé téve a könyvtárakat, színházakat, mozitermeket, múzeumokat, képtárakat). Az egyre életszerűbb vizuális hatás és hangélmény reprodukálására képes otthoni és mobil multimédiás eszközök révén a tömegkultúra termékeit is a közösségi szórakoztatás színtereivel azonos színvonalon teszi élvezhetővé a háztartásokban csakúgy, mint útközben.

Mindez a közösségi terek állandó kiürüléséhez, tartós funkcióvesztéséhez vezet, valamint maguknak a fizikai közösségeknek is egyre gyorsabb ütemű elsovadásához. Az őskortól napjainkig hatást és ellenhatást kiváltó (kezdetben törzsi, később dominánsan dinasztikus és városi, az elmúlt kétszáz évben nemzeti, majd végül transznacionalista és szubkulturális keretek közötti) közösség-szervező kultúrákat felváltja a globális közösségnélküliség virtuális ellenkultúrája. A virtuális közösségnek nevezett online és önkéntes szórakoztatási termék valójában nem nyújt közösséget (legfeljebb annak pótlékát adja), mert még részlegesen is képtelen kimeríteni annak fogalmi körét: nem képez kultúrát, még csak rá sem épül korábbi kulturális javakra azok hathatós megújításának igényével, hanem minden erejével negligálja a korábbi civilizációs tartalmak teljes egészét.

Anno a Rómát ostromló és végül el is foglaló nomád germán törzsek nem sokkal győzelmüket követően felvették a kereszténységet, kooptálva annak kulturális és intézményi javait. Nem felszámolták, hanem megőrizték, átörökítették, bővítették az antikvitás örökségét (nyilván saját törzsi kultúrájuk elemeivel gazdagított formában). Napjaink globális új-nomádjainak online világa nem használ semmit a korábbi korszakok kulturális javaiból, még a populáris kultúra javait is erőteljesen szelektálja, mert a letöltések mindig a harsány újszerűséget preferálják, és ami ma még nővum, az holnap már rég túlhaladottá válik az online tér törvényszerűségei folytán.

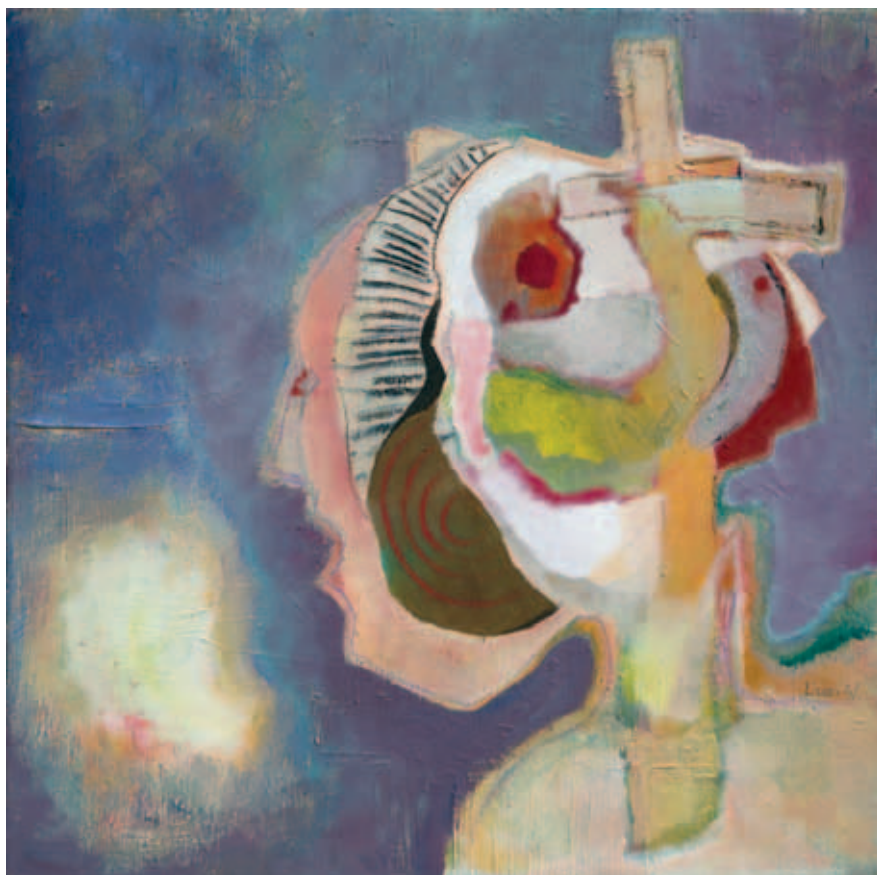
A kommunikáció fejlődésének irányát prognosztizálni jellegeből adódóan csak pontatlanul lehet, de e sajátosság ellenére a szakirodalom abban egységes, hogy a vizuális tartalmak hegemonná válnak, a mobilkommunikációs multimédia-platformok kiszorítják a helyhez kötött kommunikációs eszközöket, valamint a fizikai közösségi terek jelentősége marginalizálódik. Az egy eszközön folytatott többcsatornás kommunikáció okán egy-két évtizeden belül teljesen eltűnnek a szerkesztett tartalmak, mert az egyéni fogyasztók maguk fogják összeállítani saját esztétikai és intellektuális preferenciáik révén „szerkesztve” azokat. Az angol nyelvtudás tömeges terjedésével párhuzamosan a maradék nyelvi kommunikáció tovább tömörül, sematizálódik, a nyelvi sokszínűség – a terjedelmi korlátok okán – a múlt homályába vész. Az online sajtótermékek is legfeljebb információ-előállító és hírügynökségi szolgáltatókká, valamint multimédiás szolgáltatások gyűjtőoldalává válnak, semmint továbbra is szerkesztett, értékorientációt kifejező tartalmak maradnának; a hagyományos szakmai kontúrjaikat megőrző maradék újságírói műfajok az olvasói szokások módosulása miatt tovább tömörülnek. Emellett az olvasói figyelem fenntartásának egyébként is rövid időre korlátozó lehetőség kizárólag vizuális eszközök alkalmazásával válik realizálhatóvá. E kommunikációs trendek már napjaink online sajtójában is generálisan érvényesülnek.

5. KONKLÚZIÓ

A kommunikációs forradalom nemcsak egy közismert és az elmúlt években unalomig hajtogatott fogalom, hanem egy velejéig forradalmi – kulturális és társadalmi hatásainak mélységét tekintve soha nem tapasztalt –, átfogó tendenciacsoport. A folyamat egyedisége abban rejlik, hogy a fél évezrede egymást sorra felváltó kommunikációs korszakokat egy csapásra lezárja, egyúttal az önállóan is korszakváltások lehetőségét hordozó műszaki újítások alkalmazásának egyidejű és hatványozódó trendjével a korábbi szakaszok szintjéhez képest dimenzióváltást hajt végre. A digitális kommunikációt párhuzamosan több csatornán folytató multimédiás eszközök helyhez kötöttségének megszüntetése egyúttal felszámolta a sajtó közvetítő közegének funkcióját, mert a felhasználók képesek egymást értesíteni kommunikációs eszközeik révén az aktuális eseményekről, folyamatokról, újszerűségekről.



DÓCZI VIRÁG, Álmodozó, 2017



DÓCZI VIRÁG, Fény felé forduló, 2015; Féreg II., 2017

A régmúlt korok fennmaradt bölcsességét hordozó, a jelen generációk számára áthagyományozó információtömeg a nyomtatott tartalmak negligálása okán a felhasználók számára egyenesen érdektelenné válik, mert kulturálisan képtelenné válnak annak befogadására. A tudásterjedés új korszakát jelentő internet ugyan a távoktatás forradalmát és a virtuális egyetemek létrejöttét is generálja, azonban a fogyasztói igények elsődlegesen nem a tudáshoz való hozzáférés kiszélesedését eredményezik. Ugyan egyre több információ éri a mai kor emberét, de a sokcsatornás kommunikáció nem a klasszikus kulturális és tudományos adattömeg terjedése irányába hat. A digitális civilizáció felszámolva a régít nem teremt annak helyén új magaskultúrát.

A kultúráképződés legfeljebb a populáris tartalmak szintjén van jelen a világhálón, de ott sem termel tartósan fennmaradó, legalább egy szubkultúra tagjai számára huzamosabb ideig közmegegyezést élvező kulturális javakat, mert a ma felkerült tartalom aktualitása folytán mindig érdekesebb az internet fogyasztója számára a tegnapiénál. A „netpolgár” természetesen egyidejűleg hozzá is járul az internet tartalmi körének exponenciális bővüléséhez: feltöltései, megosztásai, kommentjei révén alkotó részese a digitális információtermelés, illetve adattovábbítás állandó hálózatának. Mindez az alkotás érzésével örvendezteti meg napjaink bármely internetezőjét a lehető legcsekélyebb idő és energia felhasználása révén előállított tartalom színvonalától teljesen függetlenül. A legegyszerűbb üzenetet hordozó YouTube-csatornának is lehet a felhasználói megosztások révén sokmillió követői köre, miközben az elvben bárki által hozzáférhető elitegyetemi szeminárium hiánypótló felvétele maradhat a lehető legnagyobb érdektelenség homályában. Ráadásul a kommentek révén a magaskultúra leginkább tiszteletre méltó tartalma is kénytelen szembesülni a minden színvonalat nélkülöző „fogyasztói” reakciókkal. Ilyen jellegű interakciók a kommunikáció elmúlt fél évezrednyi időszakában elképzelhetetlenek lettek volna.

A tömegmédiá fennállása során mindig is törekedett civilizációs normák erősítésére, kulturális minták terjesztésére; gondoljunk például az amerikai populáris kultúra szórakoztatóipari filmtermékeinek missziójára a faji és nemi diszkrimináció elleni küzdelmek során. A nyomtatott sajtó fénykorának ezt megelőző időszakában pedig még a legegyszerűbb néplapok is rendelkeztek irodalmi rovattal. A tömegkommunikáció fennállása során a média saját tájékoztatási funkciója mellett még a kereskedelmi tartalmak esetében is kiegészült valamilyen tudatosan vállalt kulturális misszióval. A sajtó funkcióját formalizáló újmédia első ránézésre ugyan demokratizálja a tudáshoz és az információhoz való hozzáférést, ezáltal elsőként a történelemben megvalósítva a tájékozódáshoz való alapjog általános érvényesülését. Azonban mindez csak látszat: a letöltések, megosztások és rákeresések pontosan megmutatják, hogy az előzetes ismeretek és értékrendek alapján szerkesztett tartalmak háttérbe szorulásával a kétes eredetű és csekély színvonalú információk túlsúlya válik megkerülhetlenné a glóbusz egészén.

A 21. századi infokommunikációs forradalomból sarjadó nomád újcivilizáció a szemünk előtt teremti meg a hírformában megjelenő véleményt eredményező álhírgyártás, a szolidaritás és kultúrateremtés nélküli virtuális közösségszervezés és a nyelvkészletet minimalizáló szövegtartalom közeget. Az újbarbárok immár Róma kapui előtt állnak...

Az értekezés elkészítését megelőzően feldolgozott kapcsolódó szakirodalom jegyzéke

BUDAY-SÁNTHA Andrea, *Az információ hatalom – Kihívások és megoldások az információs társadalmakban = Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*, szerk. KARLOVITZ János Tibor, Komarno Intern Research, 2013.

CASTELLS, Manuel, *A hálózati társadalom kialakulása*, Gondolat, Budapest, 2003.

FÜLÖP Géza, *Az információ*, ELTE, Budapest, 1996.

MCQUAIL, Denis, *A tömegkommunikáció elmélete*, Osiris, Budapest, 2003.

WELLMAN, Barry – GILIA, Milena, *A netszörfözők nem utaznak egyedül: virtuális közösségek mint valódi közösségek*, Mediaremix, 2007/3.

Piackutatási és újmédia-fejlődési adatforrások

A Kutatóközpont 2014 decemberében *A médiafogyasztás átlagos napi ideje 7,1 óra hét közben* címmel közreadott kutatása – forrás: internet (2017 július).